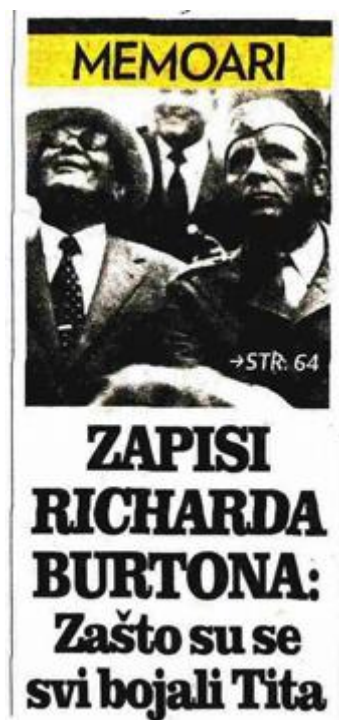

Evidencijski broj / Article ID: 13737700
Vrsta novine / Frequency: Dnevna
Zemlja porijekla / Country of origin: Hrvatska
Rubrika / Section: Naslovnica

Evidencijski broj / Article ID: 13737700
Vrsta novine / Frequency: Dnevna
Zemlja porijekla / Country of origin: Hrvatska
Rubrika / Section: Naslovnica

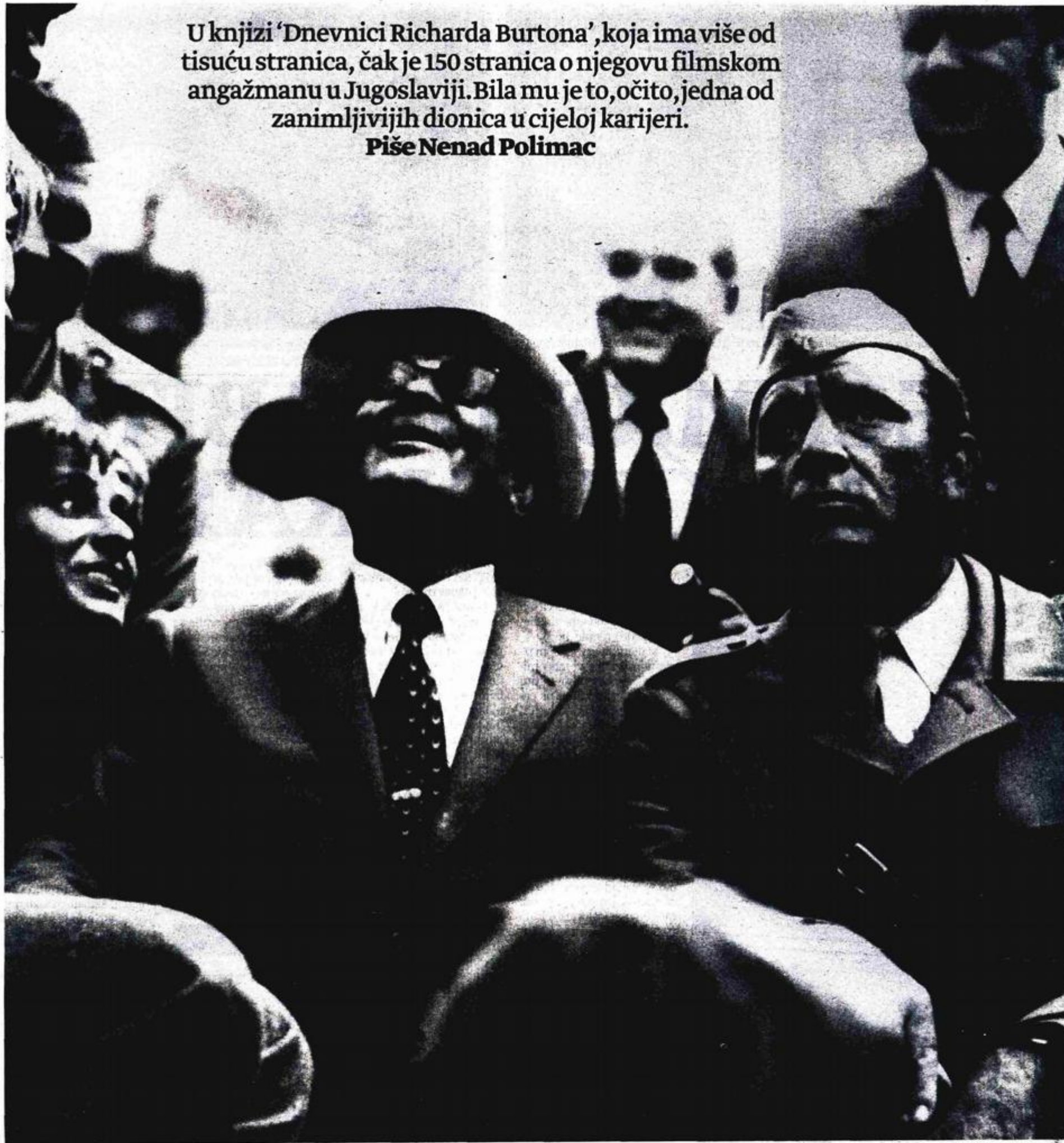

ZAPISI RICHARDA BURTONA O DANI

U knjizi 'Dnevnik Richarda Burtona', koja ima više od tisuću stranica, čak je 150 stranica o njegovu filmskom angažmanu u Jugoslaviji. Bila mu je to, očito, jedna od zanimljivijih dionica u cijeloj karijeri.

Piše Nenad Polimac

Što mu je, na snimanju Tito rekao o Staljinu i i zašto su ga se sv

MA U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

u Sutjeske, Churchill i bojali

Otkako je objavljena krajem prošlog ljeta, knjiga "Dnevnic Richarda Burtona" ne prestaje izazivati pažnju. Slavni glumac zapisivao je svoje dojmove i razmišljanja u razdoblju od 1939. do 1983., katkad ne pretjerano redovito, ponekad bi ispustio čitave mjesece, godine, pa i desetljeća, međutim, kada bi mu pisanje postalo navika, nastala bi fascinirajuća i elokventna kronika razdoblja. Pisanje dnevnika za Burtona je predstavljalo javnu djelatnost, recimo, njegova druga (i treća) supruga Elizabeth Taylor rado bi ih povremeno čitala, tako da je autor po svojoj prilici birao što će zabilježiti: upravo iz tih razloga nije pisao o svojim povremenim nevjeračama o kojima su izvještavali drugi izvori. Chris Williams, profesor velške povijesti i nekadašnji direktor Centra Richarda Burtona za proučavanje Walesa, dobio je priliku pregledati sve dnevnike iz njegove zaostavštine - kojih je bio popriličan broj - i urediti ih za spomenuto izdanje, izbacivši ponavljanja i krajnje fragmentarne dijelove. Za nas je zanimljiva činjenica da je u podebeljoj knjizi znatan dio stranica posvećen boravku Richarda Burtona u bivšoj Jugoslaviji, gdje je u drugoj polovici 1971. snimao povijesni spektakl "Sutjeska", glumeći Josipa Broza Tita.

Razočaran sinopsisom

Glumac je tada bio na vrhuncu karijere, upravo je dobio počasnu titulu CBE (Commander of the Most Excellent Order of the British Empire), godinu ranije šesti put je nominiran za Oscara za ulogu Henrika VIII. u "Kraljici od tisuća dana", no izbor projekata u to vrijeme bio mu je poprilično nepredvidljiv: ovisio je o tome hoće li u nekom filmu moći nastupiti sa suprugom Elizabeth Taylor, zatim o honoraru (ratni triler "Prepad na Rommela" nije cijenio od samog početka, ali ga je ugodno iznenadio uspjeh filma u kinima), a nije bio nesklon ni jeftinim produkcijama koje su adaptirale za filmski medij njegove omiljene pisce ("Pod mliječnim putom" po njegovu prijatelju Dylanu Thomasu). Kada je počeo snimati "Sutjesku", Burton je istodobno pripremao ulogu Lava Trockog u filmu Josepha Loseyja "Ubojstvo Trockog": bavljalo ga je što će naizmjenice igrati dvojicu velikih komunističkih vođa.

Kako je došlo do angažmana u "Sutjeski" ne znamo, jer je prvi zapis u dnevniku iz 1971. datiran s 27. lipnjem, a prije toga ništa u njega nije unosio još od prošlog rujna. Tada se nalazio u švicarskom mjestu Gstaad, gdje je često između različitih snimanja boravio s Elizabeth. Ipak, već je prvo spominjanje "Sutjeske" znakovito za ono što će uslijediti.

"Obuzima me velika lijenost, a pomalo sam i razočaran zato što sinopsis o Titu nije jako dobar. Serija glasnik prasaka kao bilo koji stari ratni film. Pokušat ću ih natje-

rati da to bude više o Titu, a manje o pucanju i lokalnim partizanskim podvizima, što je - iako možda istinito - viđeno u svim sličnim hollywoodskim filmovima. Ako to ne žele, povući ću se. Mučim se s učenjem srpsko-hrvatskog, fascinira me."

Svladavanje nepoznatog jezika nije nikakav glumčev hir, jer je prilično solidno govorio talijanski, francuski i španjolski. Navodi u dnevniku kako se ne odvađa od rječnika, uz redovno čitanje drugih knjiga i novina. Muči ga i problem lošeg sinopsisa, koji se po njemu treba čim prije riješiti. 21. srpnja u Gstaad dolaze "Jugoslaveni" (Burton ne

izgleda, šarmantna i prekrasna osmijeha. Nešto malo govori engleski, ali puno više toga razumije. Ponudili su nam canapée (koje sam pojeo, ali sam uklonio kruh), zatim šampanjac koji sam odbio, a poslije slasnu tursku kavu, koju nisam odbio."

Burton je zaintrigiran time što je vila u kojoj su odsjeli pripadala njihovoj tajnici Jane Swanson, dok su Brijuni bili dio Italije. Odlučio ju je fotografirati i poslije njoj pokazati.

Opis Josipa Broza

Drugi dan, 1. srpnja, otišli su do Titove vile, tamo ih je dočekao domaćin sa suprugom, prevoditeljima, fotoreporterima i TV kamerama. Gosti su Titu i Jovanki dali svoj poklon, komadinu pirita u koju je bio ugraviran sat, elitni proizvod Van Cleefa i Arpelsa. Burton je odmah rekao Titu kako je njegov lik u scenariju slabo postavljen i da ga premalo ima. Redatelj Stipe Delić, koji je bio prisutan, složio se s tim, iako ne previše oduševljeno. Glumčev komentar: "Možda ću raditi nešto bolje osim da stojim i izgledam kao čovjek sudbine". Burton opisuje Tita kao iznenadujuće malog i delikatanog, s malim rukama, nogama i glavom, a zbog blago zatamnjenih naočala nije mu mogao odrediti boju očiju. Trbuh mu je popriličan, međutim, u ostatku tijela doima se vitko. Kada sjedne za stol, impozantan je. Glumac se prisjetio kako ih je princeza Margareta, njegova prijateljica, upozorila da Tito i Jovanka žive u nevidenoj raskoši, u odnosu na njihovu rezidenciju kraljevski dom u Buckinghamskoj palači je zdanje srednje klase. Nakon objeda razgovarali su o partizanima i 2. svjetskom ratu, a u jednom trenutku glumac je upitao Tita što misli o Staljinu. Dobio je odgovor: "Cijenio sam ga kao političara, ali mi se nije svidao kao čovjek". Kada su ostali sami, Tito je sporo ali korektno govorio engleski. Burton mu je spomenuo kako su mu rekli da Tito zna francuski, pa bi se mogli sporazumijevati na tom jeziku, no domaćin se pravio kao da ga nije čuo. Čim se pojavio prevoditelj, Tito se vratio "srpsko-hrvatskom".

Popodne ih je povezo svojim otvorenim Lincoln Continentalom, "poklonom ljudi iz Zagreba". Liz je sjela do Tita, a Burton je bio iza s Jovankom. Budući da je prešao preko oštrog kamena, Tito je probušio prednju desnu gumu, međutim, umjesto da stane, nastavio je vožnju i priušio suputnicima desetak sekundi panike. Izašli su i pješke došli do tamošnjeg malog zoološkog vrta, a zatim se - na užas Burtona i Liz - opet pojavio Lincoln Continental. Tito je ovaj put vozio poput pogrebnička dok im je pokazivao Brijune, ali su gosti svejedno umirali od straha.

Burton je upitao Tita što bi se dogodilo da je Churchill otvorio drugu frontu kroz Balkan, prema Austriji, i zaustavio napredovanje Rusa? "Zaustavili bismo vas. U to

Za Burtona je Jovanka Broz bila 'šarmantna seljanka krasnog osmijeha', a Milena Dravić 'glumica kakvih ima posvuda'

spominje o kome riječ, no s njima je po svojoj prilici izvršni producent filma Nikola Popović, koji je radio i na dotad najskupljem jugoslavenskom filmu "Bitka na Neretvi", s kojima dugo razgovara o Titu i partizanskom pokretu za 2. svjetskog rata. Dogovoreno je da Burton i njegova supruga dođu krajem mjeseca u Pulu, a da snimanje počne 15. kolovoza. S obzirom na kratke rokove, očito je da će se scenarij doradivati usput. Glumac se za film priprema i čitanjem knjige "Bojovna planina" sir Williama Deakina, koji je tijekom rata bio na Sutjeski i poznavao je Tita. Uoči polaska u Pulu glumac se povjerio dnevniku: "Bog zna što očekivati na Brijunima od Tita i njegovih momaka".

Vila do Titove

U Pulu su stigli 31. srpnja, dočekao ih je Mercedes, ali i gomila novinara i fotoreportera - kako Burton kaže - uobičajenim pitanjima: "Kako je to igrati velikog čovjeka", "Koliko toga znate o Titu" i sl. Provezli su se gradom i zatim su gliserom krenuli na Brijune. Dobili su vilu tik do Titove, u kojoj nije bilo rashladnih uređaja, ali ih je dočekala domaćinova supruga, koja je zamolila da je zovu gospođa Broz, a ne gospođa Tito.

"Krupna žena seljačkog

Evidencijski broj / Article ID: 13737700
 Vrsta novine / Frequency: Dnevna
 Zemlja porijekla / Country of origin: Hrvatska
 Rubrika / Section: Naslovnica

vrijeme imali smo 35 divizija obučeni za borbu i oružje koje smo oteli Nijemcima i Talijanima". Gotovo u istom dahu rekao je kako je vjerovao Churchill, ali ne i Britancima. Burton je uzdahnuo da nije jedini koji ima takav stav. Drugi dan, nakon sastanka s filmskom ekipom, tijekom kojeg im je ponovio da mu skroje ulogu kako spada, inače neće imati što glumiti, Tito ih je poveo na more, uz pratnju dva torpedna čamca i policijsku podršku. Rekao im je kako je jadranska obala najsigurnija na svijetu, jer se podmornice i ratna postrojenja kriju u spiljama oko otoka. Za ručkom je Burton primijetio kako se mnogi uzvanci usiljeno smiješe, da ne bi otkrili kako im je dosadno, čak i unatoč tome što su već dosta popili. Zato je Liz bila u svom elementu, jer su svi pogledi bili uprti u nju. Najzabavnija Titova anegdota bila je ona o njegovoj baki. Rekao je kako je bio presretan kada je umrla, jer ga je stalno tukla. Liz je bila preneražena, no on je dodao: "Bila je mala, ali jaka i neprestano se ljutila". Ni je loša bila ni zgoda o Churchill. Sreli su se nakon što je potonji prestao biti premijer, Tito je sebi natočio dupli whiskey, a Englez je uzeo običan. "Zašto" - pitao je Tito - "kada si me ti naučio da tako pijem?" "Tada smo obojica bili na vlasti, ja svoju više nemam, a ti si svoju zadržao."

Užasnut zbog Delića

Uvečer su otišli u Arenu na festival, Tito i Liz bili su zvijezde večeri, ona je bila oduševljena skandinavskim tisuća ljudi, a Burton - kao i uvijek - ciničan. Film je - piše - bio zabavan (ne spominje mu naslov, ali bio je to "U gori raste zelen bor"), u pauzama su im služili piće, a projekciju su pratili uz pomoć slušalica, sa simultanim prijevodom. Trećeg kolovoza, tri sata su diskutirali s Titom o "Sutjeski", četnicima, Draži Mihailoviću, Staljinu, Churchill i Britancima. Burton nikako nije mogao razumjeti atmosferu jeze koja se širila oko Tita.

Narednih dana suprugi Burton skoknuli su do Azurne obale, po do Rima i Svetog Stefana. Ispostavilo se da snimanje počinje 23. kolovoza i da su se napokon dogovorili oko cijene njegovih usluga. Glumcu će na ime troškova biti isplaćeno 50 tisuća dolara, sam honorar u "cashu" iznositi će 250 tisuća, a dogovoren je i raspon u raspodjeli profita od eventualnih svjetskih prihoda u rasponu od 10 do 50 posto. Burton je bio zadovoljan, osobito postocima, koji bi ga mogli prometnuti u bogataša, iako se stječe dojam da baš nije vjerovao u uspjeh "Sutjeske" u inozemstvu. U to vrijeme smatrao se najbolje plaćenim glumcem u Europi, no bio je pomalo razočaran što je u Hollywoodu spao na šesto-sedmo mjesto. Ipak, honorar je bio impresivan, ako se uzme u obzir da se nešto kasnije požalio kako su za europski film honorari spali na 150 do 200 tisuća dolara. Čini se da je isplata, bar u njegovu slučaju bila pravovremena, jer on spominje kako se nekolicina članova ekipe žalila kako nije dobila dogovoreni novac. Burton se zarekao da se njemu to neće dogoditi.

Budući da mu je zbog do-

Richard Burton kao Tito na setu filma Stipe Delića 'Sutjeska' u društvu Nede Arnerić (gore); ušetnji sa suprugom Elizabeth Taylor (dolje)

datnih prihoda bilo stalo do svjetskog uspjeha filma, čvrsto je odlučio nadzirati stranu verziju i sugerirati eventualne izmjene u montaži. Likove članova britanske vojne misije trebalo je što više naglasiti, ali ga je obeshrabrivalo što ih igraju lokalni glumci. Zaboga, Deakin je ipak bio profesor na Oxfordu (u filmu ga je glumio Beogradanin Petar Baničević, koji je poslije i sinkronizirao Burtonov glas u domaćoj verziji). Nadao se da je redatelj Delić bar kompetentan, a kamo sreće i majstor svog zanata.

Užasnuo se kada je na setu doznao da mu je to prva-samostalna režija: stvorili su mu dojam da je to redatelj broj jedan u Jugoslaviji i da je iza sebe imao bar pedeset filmova (valjda ga utješili podatkom da je bio redatelj druge ekipe u mnogim stranim koprodukcijama).

Burton je prionuo na proučavanje Titove biografije kako bi napravio što bolju ulogu. Bio je zainteresiran njegovom velikodušnošću prema ratnim zarobljenicima: tako je navodno pustio zarobljene Nijemce na slobodu, sakrio svoje ranjenike kad su se morali povlačiti, a ti isti Nijemci su ih poslije pobili. Tito se - opet navodno - ni za to nije osvećivao. Burton prepričava kako je odbio poslije rata pogubiti četničkog vođu Dražu Mihailovića, no krivo su ga

TITO JE BURTONU REKAO DA MU SE STALJIN NIKADA NIJE SVIĐAO KAO ČOVJEK I DA JE ZBOG NJEGOVE VOTKE POVRAĆAO U KREMLJU

informirali, jer je potonji ipak strijeljan. Bleiburg mu nitko nije ni spomenuo.

Povraćanje u Kremlju

Glumca je impresioniralo kako je Tito tijekom rata držao od svog izgleda, kako se svaki dan brija, a jedini proput napravio je nakon što je ranjen. Zabavna je bila i anegdota iz Moskve. Kada je odbodio njemačke zarobljenike, Tito je o tome obavijestio Staljinu. Uslijedila je gotovo uvredljiva izmjena telegrama. Poslije rata Tito se našao u Kremlju i na domjenku za političku vrhušku uslijedila je serija zdravica votkom. Kada je Tito nazdravio Staljinu, ovaj mu je odgovorio: "Kako mi se usuduješ nazdravljati nakon onih telegrama". Tito se - kako vjeruje Burton - u ratu bio potpuno odvikao od alkohola i brzo je osjetio mučninu. Pošao je van povraćati, ali se sledio kada je između drveća vidio sjenu. Bio je to šef NKVD-a Lavrentij Berija koji mu se nasmiješio: "Ne

brini se, to je samo tvoj prijateljski nastojanje policajac".

Burtonu su se sviđale lokacije na Žabljaku i Tjentištu, ali je sve manje vjerovao da će interpretaciju Tita moći uvrstiti u vrhunce karijere. Wolf Mankovitz već je pravljao njegovu ulogu, ali velike koristi od toga nije bilo. Nerviralo ga je što tako malo glumaca na setu govori engleski. Evo kratkog opisa Milene Dravić: "Imao sam scenu s glumicom koja igra bolničarku Veru i koja - naravno - ne govori ni riječi engleski. Morat ćemo je sinkronizirati u stranoj verziji. Ipak, očito je iskusna, snalazi se i vrlo je ugodna. Ima filmsku facu, tamnokosa (? - op.a.) - djevojka, koje se, kad snimane prođe, neću sjećati gdje sam je vidio i odakle je znam. Mislim, ako je sretnem na ulici. Ili na nekoj zabavi ili tome slično. Ovalno lice, pravilne crte, srednja visina, dobar standardni glas, standardne grade. Ukratko, poput tisuće glumica bilo gdje". Burton

baš nije bio fair, u vrijeme kada je snimala "Sutjesku" Milena Dravić je imala prilike stasati u europsku zvijezdu, jer je igrala glavnu ulogu u kontroverznom filmu Dušana Makavejeva "W.R.: Misterije organizma" i našla se na naslovnim stranicama filmskih časopisa. Ipak, propustila je priliku zbog onoga što Burton i spominje, nije znala engleski. Gledanje s visoka na mnoge od kolegica često je na stranicama njegova dnevnika, no u ovom slučaju možda je presudila i činjenica što je Elizabeth Taylor u "Sutjeski" nudena vrlo slična uloga bolničarke koja ostane bez obje noge, ali ju je glumica glatko odbila.

Razočaranje zbog '48.

Burton baš nije pratio svjetska filmska zbivanja, radije je čitao knjige, pa je tako u to vrijeme pročitao i knjigu Ive Andrića "Na Drini ćuprija". Bio je fasciniran dijelovima u kojima se opisuje nabijanje na kolac, no priznaje da knjigu nikad ne bi uzeo u ruke da se tada nije zatekao u Jugoslaviji.

Zagonetno je što neprestano spominje Hardyja Krügera, koji mu je bio antipatičan. Njemački glumac bio je odličan u "Bitki na Neretvi" i valjda su ga angažirali i za "Sutjesku", ali je tijekom snimanja došlo do razlaza s njim, pa su za uloge njemačkih časnika angažirani Günter Meisner i Anton Diffring. Od glumaca koji su govorili engleski Burtonu su bili najsimpatičniji Hrvati Branko Špoljar i Relja Bašić, iako njihovu nacionalnost u svom dnevniku ne spominje. Špoljar mu je ispričao kako većina Jugoslavena doživljava Tita kao neku vrstu zaštitnika, pokrovitelja, gotovo oca i da zato prema njemu imaju prisan odnos. Špoljar mu nije spomenuo da je za NDH igrao glavnu ulogu u prvom hrvatskom cjelovečernjem filmu "Lisinski" i da je zbog toga neko vrijeme bio na "crnoj listi". Relja Bašić je pak s njim napravio veliki intervju za Hrvatski tjednik, koji će kasnije biti zabranjen. Ni o tome Burton nikad ništa nije doznao. Tijekom pauza snimanja, Burton i Liz često su odlazili do Dubrovnika ("grad uništen navalom turista"), bili su i u Sarajevu, gdje je glumca impresionirala ponuda stranih knjiga u knjižnici, a morali su i na niški festival: Burton se odnosio posrdno prema ceremonijalu, dijeljenju nagrada koje se zovu "Car Konstantin" i "Carica Teodora", no Liz je bila oduševljena obožavanjem masa.

Na setu se pojavio i Tito, koji je došao podsjetiti se na mjesta iz ratnih godina. Upravo tada je uginuo njegov alžaski "Tigar", potomak psa koji je ugrizao ruskog ambasadora kada mu je svojebno donio Staljinov ultimatum. Liz je predložila da mu donese psa iste takve rase iz Engleske, sa stopostotnim pedigroom i najvišom mogućom ocjenom, pa su to i napravili. Tito je bio iskreno dirnut, ali i "madame Broz". Upravo se očekivao posjet Brežnjeva i Liz je iskoristila priliku i natjerala Tita da s njom govori engleski: to joj je i uspjelo, iako se on neprestano bunio da taj jezik brka s njemačkim. Neke od razgovora koje je vodio sa stranim do-

pisnicima Tito ipak nije prenio. Kako je igrao jugoslaven-skog vođu, s novinarima se poveo razgovor što će biti nakon Titove smrti. Svi su bili suglasni u stavu da će se Jugoslavija raspasti, da će republike zatražiti autonomiju i da će brzo postati "glineni golubovi" za Mađarsku, Rumunjsku, Albaniju i - dakako - Rusiju. Bilo je to u jesen 1971. godine.

Burtonovo veliko povjerenje u Tita poljuljano je nakon jednog incidenta u Dubrovniku: u nekom je kafiću njegov znanac prenio glumčevu divljenje prema partizanskom vođi koji je odbio strijeljati njemačke zarobljenike, na što su dva gosta napustila lokal. Vlasnik ga je obavijestio da su njihovi očevi nestali u čistkama iz 1948. Burton je tako doznao za slučaj oko Informbiroa, kao i za to da je tada stradao 41 Dubrovčanin. Je li Tito za to znao? Glumac je zapisao da će to istražiti, ali to poslije nije spominjao. Razmišljao je da kontaktira disidenta Milovanu Đilasa, da zamoli Nikolu Popovića, ali se predomislio, jer je doznao da je taj član Saveza komunista.

Priča mađarskog grofa

Nekoliko stranica posvećeno je razmišljanjima jesu li Južni Slaveni stvoreni za komunizam. Po Burtonu, ni slučajno, to je samo privremena faza. Zanimalo ga je također kako govori Tito, kako bi našao pandan u svojim replikama. Dobio je odgovor da je predsjednikov "srpskohrvatski" donekle "iščašen", pa mu se učinilo primjerenim da primijeni engleski s velškim akcentom. Čim je završio snimanje "Sutjeske", Burton se bacio na "Ubojstvo Trockog" i "Sutjesku" i Tita više nije spominjao, osim u jednoj prigodi. U prosincu se našao u Parizu, gdje su ga neki mađarski grof i njegova supruga uvjeravali kako je Tito izvanbračni sin grofa Erdődjia: njegova je majka navodno bila sluškinja na grofovom imanju. Burton komentira: "Zamislite da dodem Titu i kažem mu da kapitalistički Zapad i njegova dekadentna aristokracija svojatun vodećeg živućeg komunistu. Nakon toga bih mogao očekivati da me odvedu pred streljački stroj". Mađar je bio uporan: "Jeste li ikad vidjeli Titovu rodnu kuću? To nije kuća seljaka!".

Burton je odgovorio da su Kumrovec vjerojatno uredili nakon što je Tito postao predsjednik, međutim, Mađar je ustrajao da je uređena samo okolina, kuća je ostala kakva je bila. "Do nje vodi prvorzredna cesta. Svakako je morate posjetiti kada naredni put s gđom Burton posjetite Jugoslaviju." Burtonovi to nikad nisu učinili, razveli su se, zatim opet oženili i razveli. On ne piše u dnevniku da je ikad pogledao "Sutjesku", no po nekim glasinama lik Tita smatrao je svojom najgorom ulogom.

Bio je u pravu, jer je njegov Tito plošni lik, dok su Milena Dravić i Ljuba Tadić - ostvarili sočnije interpretacije. "Sutjeska" nije imala ni približan međunarodni odjek kao "Bitka na Neretvi". Burtonu je imponiralo igrati Tita, a to što je nastupio u slabšom filmu za dobar honorar, nije ga smetalo. Uostalom, njegova je ostavština iznosila tri i pol milijuna funti.